

Оксана КАЛИЩУК

*доктор історичних наук, професор
кафедри історії України та археології Волинського
національного університету імені Лесі Українки.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>
e-mail: Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СВІТЛІ КОНСПІРАТИВНОЇ ПРЕСИ НАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПІЛЬ

Проаналізовано непрості українсько-польські відносини у роки Другої світової війни крізь призму періодичних видань національних підпіль. За останні десятиліття українські історики заактуалізували пошук джерел, які уможливили б історичну реконструкцію мікрорівня на Західній Україні. На підставі проведеного аналізу показано, що «підпільна преса», «конспіративна преса», «таємна преса» є важливим джерелом для дослідження причин та перебігу українсько-польського конфлікту. Наголошено, що наведені у розглянутих виданнях цифри жертв у конкретних населених пунктах різняться і потребують верифікації. Конспіративні видання національних підпіль відображали позицію певної частини суспільства та сторін протистояння. Це репрезентують вміщені у конспіративних виданнях відозви «Stronictwa Narodowego», «Obozu Narodowo-Radykalnego» та ін. Автори польських видань відповідальність за «волинську трагедію» перекладають на український бік. Матеріали періодики засвідчують особливу увагу до позиції митр. Андрея Шептицького щодо міжнародного конфлікту. Українсько-польський антагонізм, який вже існував, під час Другої світової війни набув особливо гострих форм і був використаний і комуністичним, і націонал-соціалістичним тоталітарними режимами. Простежено, як бачили та розуміли представники українського і польського національно-визвольних рухів вплив третьої сторони (Третього Райху та СРСР) на ескалацію міжнародного конфлікту. Розглянуто способи, які використовували гітлерівський та советський режими для досягнення поставлених цілей. Водночас зазначено, що матеріали конспіративних видань потребують критичного ставлення і порівняння інформацій їхніх авторів з даними інших джерел.

Ключові слова: українсько-польське протистояння, Друга світова війна, конспіративна преса, Третій Райх, СРСР, Волинь.

Услід за визначним німецьким філософом Артуром Шопенгауером повторимо: «періодична преса є секундною стрількою історії»¹, тому періодика найповніше та

¹ Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. Избранные произведения. Москва: Просвещение, 1992. С. 197.

найбагатше відображає відповідну історичну епоху, творців її подій і фактів. Видання національних підпіль нині є документом боротьби, на якому бачимо сліди не лише часу, примітивного друку, а насамперед – атмосфери життя періоду Другої світової війни, зокрема українсько-польського протистояння. Тож не дивно, що розкриттю їхнього джерелознавчого потенціалу присвячені студії О. Дзюбан², В. Ковальчука³, І. Марчука⁴, П. Куржави⁵, З. Возницької⁶.

З 1941 р. по 1953 р., за твердженням О. Стасюк, побачило світ понад 150 найменувань підпільних видань ОУН⁷. У «Празі» від 1942 р. ОУН друкувала свій часопис «Ідея і чин», який став центральним друкованим органом Головного проводу ОУН-СД і відображав його позицію щодо боротьби проти окупантів. Згодом почали виходити й інші періодичні та неперіодичні видання. Серед найвідоміших газет та журналів назвемо «Бюлетень», «Бюро інформації УГВР», «Вісті», «Вісті з України», «До зброї» (видання Головного командування УПА, де теж переважали члени ОУН), «За волю», «За Україну», «Зов крові», «Лісовик», «Пропагандист», «Самостійна Україна». Ставлення польської громадськості до українського питання, загострення двосторонніх взаємин і реакцію на нього поляків, позицію провідних політиків відображають «Rzeczpospolita Polska», «Ziemie Wschodnie Rzeczypospolitej», «Nasze Ziemie Wschodnie», «Biuletyn Informacyjny» Армії Крайової (його тираж досяг орієнтовно 47 тис. примірників), «Biuletyn Wewnętrzny» (з 1943 р. «Biuletyn Wewnętrzno-Polityczny»), «Głos polsko-ukraiński» та ін. Нас зацікавили також часописи, що виходили у Львові, зокрема: «Biuletyn Ziemie Czerwieńskiej» (1941–1944), «Czyn» (1942–1943), «Dziennik Urzędowy Województwa Lwowskiego» (1941), «Lwowski Kurier» (1943–1944), «Skrzydła» (1942–1944), «Sprawy Ukraińsko-Polskie» (1943–1944), «Wytrwamy» (1941–1945), «Żołnierz Kresowy» (1943–1944), «Kobieta w walce» (1943–1944), «O przyszłość» (1943–1944).

Українсько-польські взаємини загалом та Волинська трагедія зокрема доволі широко представлені у різних видання українського та польського підпіль. Так, в

² Дзюбан О. Національно-визвольна боротьба українського народу 1941–45 рр. у світі польських документів. *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії в Україні*. Львів, 1999. Вип. 2: (1995–1997). С. 182–193.

³ Ковальчук В. Документи ОУН (б) і запілля УПА про українсько-польське протистояння на Волині і Поліссі у 1943–1944 роках: спроба групування за походженням. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 12. С. 89–92.

⁴ Марчук І. Пропагандивні видання ОУН та УПА на Волині в 1943–1945 рр. (газети, журнали, листівки). *Визвольний шлях: суспільно-політичний, науковий і літературний місячник*. 2004. Кн. 6. С. 101–108; Кн. 7. С. 107–112.

⁵ Kurzawa P. Myśl polityczna konspiracyjnego ruchu narodowego w czasie II wojny światowej. *Świat Idei i Polityki*. Toruń, 2017. Т. 16. S. 323–353.

⁶ Woźnicka Z. Rzeź wołyńska w dokumentach i publicystyce Polskiego Państwa Podziemnego i Rządu RP na Wschodzie. *W cieniu tragedii wołyńskiej 1943 roku: 70 rocznica mordów Polaków na Kresach Południowo-Wschodnich Rzeczypospolitej* / red.: E. Żurawska, J. Sperka. S. 69–88.

⁷ Стасюк О. Облаштування підпільних друкарень ОУН. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2011. Зб. 15. С. 63–118.

одному з виступів під час дискусії щодо польського питання В. Мудрий зупинився на історії українсько-польських відносин. Аналіз політики міжвоєнної Речіпосполитої дав йому підстави твердити, що Польща ніколи не погодиться віддати Україні Галичину та Волинь і єдиноможливим шляхом розв'язання цього питання може бути лише сила⁸.

З початком Другої світової війни з польського боку лунали звинувачення, що у важкій боротьбі за смерть і життя, яку вів польський народ з німецькими окупантами, українці стали на боці німців у ролі співокупантів⁹. У документах польського уряду в екзилі у Лондоні щодо українського національного руху використовували окреслення «український гітлеризм»¹⁰. Своєю чергою наприкінці війни у «Biuletynie Informacyjnym» з'явилося повідомлення про те, що в польські руки потрапив наказ УПА, згідно з яким необхідно було пришвидшити ліквідацію поляків у зв'язку з радянським наступом¹¹.

У виданні політичного відділу УПА «До зброї» прямо твердили, що головні вороги – це большевицькі партизани та німці, а польські банди – третій противник, який часто-густо служить одночасно і німцям, і більшовикам¹². Серед авторів польської конспірації теж було розуміння, що український рух скерований проти всіх¹³ і пропагує гасло повстання проти німців, більшовиків і... поляків¹⁴. Це, зрештою, підтверджують джерела німецького та радянського походження. Так, у звіті полковника Райнгарда Гелена про «Національно-український рух резистансу – УПА» від 1 листопада 1944 р. для Fremde Heere Ost (східна секція німецької служби для оцінювання військової розвідки) пояснювалося, що «стосунки між німцями й українцями поступово повернулись – ОУН поставилася вороже не лише до поляків і більшовиків, але також до німецької адміністрації. На той час їхня боротьба була спрямована проти німців, советів і поляків»¹⁵.

Водночас можемо простежити розуміння того, що Польща та поляки не є основним ворогом у боротьбі за українську державність. Така позиція мала своє пояснення та свою логіку: «Польща була й зістала територією і чисельністю слабшою від нас ... з нутра душі, вона ніколи нас не опановувала. Користаючи зі свого географічного положення, оподаль від битих історичних шляхів Польща

⁸ Українська головна визвольна рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 4: Документи і спогади / упоряд. Є. Штендера. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2001. С. 459–558. (Літопис Української повстанської армії; т. 26).

⁹ Współokupanci Ukraincy. Walka. 1940. 22 listopada. S. 1.

¹⁰ Do Polaków Ziemi Południowo-Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej. Rzeczpospolita Polska. 1944. 28 maja. S. 12–14.

¹¹ Ukraińskie «Dzikie Pola». Biuletyn Informacyjny. 1944. 16 marca. S. 6–7.

¹² До зброї. До зброї: видає політичний відділ УПА. 1943. Липень. Ч. 1. С. 6.

¹³ Na ziemiach Rzeczypospolitej. W kraju pożogi i anarchii. Małopolski Biuletyn Informacyjny. 1943. 26 grudnia. S. 9–10.

¹⁴ Bolesna sprawa. Małopolski Biuletyn Informacyjny. 1943. 27 czerwca. S. 3–5.

¹⁵ Цит. за: Гунчак Т. Шухевич і батальйон «Нахтігаль»: фабрикації Москви про український визвольний рух. Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії у Другій світовій війні. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. С. 23.

завжди лише використовувала моменти скрутного положення української держави. Силою Польща нас ніколи не перемогла. Польща це наша історична гнида. Це був наш другорядний фронт. Сьогодні Польща на дні. Державно розгромлена, в національній території обкросена, чисельно здесяткована з міжнародних комбінацій виключена – Польща сьогодні уявляє собою для нас небезпеку не актуальну. За польською проблемою мусимо уважно слідкувати, але вже сьогодні отворити протипольський фронт – це політичне безглуздя. Польська проблема остається сьогодні для нас і на далі евентуальним, другорядним фронтом, до якого мусимо бути готовими завжди»¹⁶.

Видання українського та польського національних підпіль повідомляли про перебіг українсько-польського протистояння (чимало таких інформацій знаходимо в додатку до «Rzeczpospolitej» – «Наші східні землі» («Nasze Ziemie Wschodnie»). Їхні автори за свіжими слідами фіксували перші напади на поляків від 20 лютого 1943 р.¹⁷ і наступне поширення українсько-польського протистояння – страшна хвиля вбивств охопила Сарненський та Костопільський повіти, у травні – Рівненський, Здолбунівський і Кременецький, у червні – Дубенський і Луцький, в липні – Горохівський, Володимирський і Ковельський, а наприкінці серпня з початку вересня – Любомльський; згодом конфлікт перекинувся на другий бік Бугу та у Східну Галичину¹⁸. Уже тоді з'явилася неділя 11 липня як дата організованої акції винищення поляків на значній частині Волині¹⁹.

У квітні–травні видання «Małopolski Biuletyn Informacyjny» уже твердило про 2 000 польських жертв²⁰. За свіжими слідами повідомляли про події у різних населених пунктах (до прикладу, про відомі нині події 27 лютого 1944 р. у Гуті Пеняцькій²¹). Не буде відкриттям для фахівців потреба верифікації інформації, особливо якщо йдеться про події в конкретних населених пунктах. Так, кількість жертв у Яновій Долині 25 квітня 1943 р. видання «Biuletyn Informacyjny» подає близько 300 осіб²², агенція інформаційна «Wiś» – близько 600 осіб²³, «Małopolski Biuletyn Informacyjny» – 700 осіб²⁴, «Nasze Ziemie Wschodnie» та «Naród i Wojsko» – близько 2 000 осіб²⁵. Відмінність цифр є настільки очевидною, що не потребує окремого тлумачення. Зауважимо, що цифра 100 жертв у Порицьку, яку бачимо на

¹⁶ Досвід історії. Сурма. 1944. Березень. С. 3–4.

¹⁷ Bolesna sprawa. Małopolski Biuletyn Informacyjny. 1943. 27 czerwca. S. 3–5.

¹⁸ Tragedia Wołynia trwa. Nasze Ziemie Wschodnie. 1943. Nr 5. Sierpień–wrzesień–październik. S. 5–9.

¹⁹ Tragedia wołyńska. Biuletyn Informacyjny Ziemi Czerwieńskiej. 1943. 1 sierpnia. S. 1.

²⁰ Bolesna sprawa. Małopolski Biuletyn Informacyjny. 1943. 27 czerwca. S. 3–5.

²¹ Ręka niemiecka za kulisami zbrodni ukraińskich. Ziemia Wschodnie: dodatek miesięczny Rzeczypospolitej Polskiej. 1944. Kwiecień–czerwiec. S. 5–7.

²² Krew polska na Wołyniu. Biuletyn Informacyjny. 1943. 27 maja. S. 5–6.

²³ Wołyn w chwili wkroczenia Armii sowieckiej. Wiś: agencja informacyjna. 1944. S. 3–5.

²⁴ Bolesna sprawa. Małopolski Biuletyn Informacyjny. 1943. 27 czerwca. S. 3–5.

²⁵ Tragedia Wołynia trwa. Nasze Ziemie Wschodnie. 1943. Nr 4. S. 13–15; Odezwa [Obóz Narodo-Radykalny]. Naród i Wojsko. 1943. Nr 8. S. 1–2.

шпальтах воєнних видань, радше знайшла підтвердження в українських авторів²⁶, аніж у польських²⁷.

Свою чергою в українських виданнях представлено інформацію про напади польських формувань на українців. До прикладу, у повідомленні про Український легіон самооборони писали і про бої проти польських напасників на Волині біля Торчина, і про оборону українського населення проти польських і червоних банд на Холмщині²⁸.

Конспіративні часописи, які з'явилися у роки українсько-польського протистояння, чітко виявляють тенденцію взаємних звинувачень опонента в ескалації конфлікту. Газета «Ідея і чин» писала, що польська верхівка підбурила поляків проти українців, організувавши терор і винищення українського населення, наводила численні факти нападів на українські села. Водночас підкреслювалося, що польська верхівка не визнає прав українського народу на власну державність і заперечує його право на західноукраїнські землі²⁹. На думку Л. Зашкільняка, у 1944 р., коли українсько-польський конфлікт перекинувся на землі Галичини, преса ОУН і УПА розгорнула справжню пропагандистську війну проти поляків, звинувачуючи їх у співробітництві з гестапо, німецькою адміністрацією, винищенні українського населення тощо.

Ситуацію на Волині ускладнювали численні фактори, які посилювали антагонізм між українцями та поляками. Напруженість в українсько-польських відносинах у роки Другої світової війни штучно стимулювали та використовували у своїх цілях треті сили – СРСР і Третій Райх. Це розуміли представники і українського, і польського підпілля. Не випадково у відозві Банаха від 28 липня 1943 р. говорилося про Волинь як один з найбрутальніших та найпотворніших фрагментів боротьби проти польського народу: «Москаль протягував свою лапу по Волинь. Зменшивши у такий спосіб Польщу і зліквідувавши раз і назавжди небезпечну для нього українську загрозу. Німець відокремлює кордоном від Польщі, прагнучи таким чином відділити Волинь від польських земель»³⁰.

Один з авторів «Polska Zwycięży» однозначно твердив, що перебіг трагічних подій на Волині яскраво увиразнив більшовицьку та німецьку інтригу, остаточним завданням якої було винищення поляків, і задля реалізації цього вони застосовували

²⁶ У Івана Пушук зафіксовано від 62 вбитих упівцями поляків (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Іваничівський і Локачинський райони / упоряд. І. А. Пушук, під заг. ред. Я. П. Федорчука. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. С. 146).

²⁷ Владислав та Ева Семашки твердять про 222 польські жертви (Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. 3 wyd. Warszawa: Wyd-wo von Borowiecky, 2008. Т. 1–2).

²⁸ Свячене в Українському Легіоні Самооборони (Від нашого кореспондента). Український доброволець. Орган Українського Визвольного Війська. 1944. 6 травня. С. 3.

²⁹ Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2008. Вип. 17. С. 12.

³⁰ Do Społeczeństwa Wołyńskiego. *Polska Zwycięży*. 1943. 1 września. S. 3–6.

найрізноманітніші способи³¹. «На Волині й надалі проливається польська кров. Підступна радянська і німецька гра, засліплення українських націоналістичних чинників, звільнені від усіляких гальм інстинкти гайдамацьких елементів, – усе це простягнуло на Волині долоні на спільний злочин»³². У конспіративних часописах вказували на більшовиків як прихованих ініціаторів акції винищення поляків на Волині. Адже, як твердили їхні автори, виступи проти поляків на Волині ллють воду на млин радянської дипломатії і саме тому місцева людність вказує на більшовиків, як на прихованих ініціаторів тієї акції³³. Уваги авторів польських підпільних видань не оминув той факт, що вбивства розпочалися і були найкривавішими саме на теренах, де перед війною були найбільшими комуністичні впливи; а радянська окупація і офіційне знеславлення польської держави і поляків в очах місцевої людності створили відповідну атмосферу³⁴. «Нікчемна провокаторська робота суттєво зміцнілої останнім часом радянської партизанки не припиняється, нещодавно, наприклад, пущено поголоски, що на Волинь рухається польська допомога під керівництвом якогось Кміціца. Українці зреагували на це пришвидшенням мордів»³⁵. Тут пояснимо, що згаданий Кміціц – поляк з Маневич, керівник одного з радянських партизанських загонів, який налічував кілька сотень осіб. В іншому матеріалі читаємо, що східна пожежа, напевне, збігається з випадками на тлі загального польсько-радянського конфлікту, а сама акція, просуваючись із сходу на захід, розгораючись в міру загострення цих взаємин, є найпевнішим свідченням радянської руки, що діє за кулісами бандерівської революції³⁶. Репрезентанти польської сторони наголошували, що у волинських подіях радянська Росія була зацікавлена створити кипіння та анархію в тилу німецького війська, водночас і в українському інтересі було зменшення чисельності поляків на східних територіях³⁷. Не секрет, що радянські партизани прагнули нав'язати мешканцям Західної України сприйняття українських повстанців, поширюючи інформацію про терор проти поляків і вбивства мирних мешканців (як-от у листівці з'єднання О. Сабурова про знищення польського населення Гути Степанської). У зверненні «До волинського суспільства» йдеться серед іншого про опанування більшовиками керівництва структур українських націоналістів, які розпалювали ненависть до поляків та спрямовували на них найгірше з того, що є в людині³⁸. Зрештою, це підтверджують і українські підпільники, які вказували на насадження агентури НКВД одночасно зі зростанням УПА (як, наприклад, Марія Савчин³⁹). На шпальтах «Prawda Zwycięży» читаємо:

³¹ Rola Niemców i Bolszew. w tragedii wołyńskiej. *Polska Zwycięży*. 1943. 15 sierpnia. S. 1.

³² Tragedia Wołynia trwa. S. 5.

³³ Tragiczne wypadki na Wołyniu. *Nasze Ziemię Wschodnie*. 1943. Kwiecień–maj. S. 6–7.

³⁴ Tragedia Wołynia trwa. S. 5–9.

³⁵ Pożoga na Wołyniu. *Tydzień*. 1943. 29 sierpnia. S. 7–9.

³⁶ Bolesna sprawa. *Małopolski Biuletyn Informacyjny*. 1943. 27 czerwca. S. 6.

³⁷ Tragedia Wołynia trwa. S. 8.

³⁸ Do społeczeństwa wołyńskiego. S. 3–6.

³⁹ Савчин М. («Марічка»). Тисяча доріг. Спогади. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 1995. С. 212. (Літопис Української повстанської армії; т. 28).

«У тих нібито націоналістичних бандах стверджено присутність радянських офіцерів. Це вказує на те, що інтерес українських націоналістів і радянський зійшовся на пункті знищення польської присутності на сході»⁴⁰.

Попри очевидну суб'єктивність, варто звернути увагу на міркування автора мельниківської «Сурми», який писав: «Смертельний в Москву вимірний удар українському націоналізму – відвернути від свого коріння, а ужити цю ворожу для себе силу, в своїх можливостях страшну і необчислиму, зангажовуючи її до боротьби за свої московські інтереси, в тій боротьбі вичерпати її, щоб до останнього розрахунку між Україною а Москвою, Націоналістичний Рух зміг виступити хіба недобитками, але не потугами. Одним словом – руками українських націоналістів винищувати німців, знову ж руками німців нищити українських націоналістів, б'ючи дві мухи за одним махом. Москва частинно осягнула своє. В березні 1943 р. Волинський Бандерівський Провід організує УПА і проголошує “зрив” проти німецької окупації, заключаючи пакт порозуміння і співпраці з большевицькими партизанами. Під проводом большевицьких “лейтенантів і командирів” ця бандерівська партизанка свідомо провокує палення безборонних сіл, без пляну і глузду відкриває протипольський фронт, завчасно і безплотно, вичерпуючи українські сили в драці з тимчасовим окупантом, на виключну користь Москви, на шкоду Україні»⁴¹. Подібне зустрічаємо і в одній з відозв, де твердиться про провокативну роль Москви через своїх агентів (особливо з весни 1943 р.), спрямовану на винищення українського активу⁴².

Репресії польської поліції проти українських мешканців фіксують і німецькі донесення. Так, у Дермані 30 травня 1943 р. польська поліція спалила 80 будинків, стратила 70 українських селян, а поляки з Мізоча, використавши ситуацію, спалили українське село⁴³. Під час таких операцій вони мародерствували – батальйон польської поліції Клевани у Новосілках й Новожукові за доносом полячки провів численні арешти українців, яких розстріляли, а з акції повертався з 9-ма возами награбованого майна⁴⁴.

Німці по-своєму користали з підтримання українсько-польської ненависті. «Німецький окупант – не будучи спроможними опанувати анархію, використовує її політично, намагаючись посилити і розширити польсько-українську ненависть»⁴⁵. Як твердилося в «Зверненні волинської землі», оприлюдненому в одному з конспіративних видань, головним моментом підступної німецької гри було надання полякам псевдооборони проти скерованих ними ж українських елементів⁴⁶. До прикладу, для пацифікації використовували відділи, укомплектовані з фольксдойчів, які володіли польською мовою і, відповідно, створювали враження, що поляки

⁴⁰ Nasi w kraju i zagranicą. Orka. Prawdą Zwycięży. 1943. Nr 11. Listopad. S. 11–14.

⁴¹ Бунт Каїнів. Сурма. 1944. Березень. С. 6.

⁴² Застановімся доки не пізно.

⁴³ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / пер. з фр. Р. Осадчука. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. С. 395.

⁴⁴ Там само. С. 395–396.

⁴⁵ Krew polska na Wołyniu. Biuletyn Informacyjny. 1943. 27 maja. S. 5–6.

⁴⁶ Apel ziemi wołyńskiej. Małopolski Biuletyn Informacyjny. 1944. 19 marca. S. 2–3.

брали участь у відплатних акціях, які вирізнялися особливою жорстокістю⁴⁷. Про неспроможність німців опанувати ситуацію на терені і прагнення насадити там свої чужонаціональні відділи жандармерії, складені передовсім з поляків, твердили й автори видання УПА «До зброї»⁴⁸. Польські підпільники вказували на безсенсовну у своїй жорстокості позицію німецької влади, яка проводила акцію виселення, надаючи землі українцям і в такий спосіб докидаючи дров до взаємної ненависті⁴⁹.

Як писав автор «Polska Zwycięży», німці й більшовики стежили лише за тим, щоб вістря бандитизму українських мас було спрямоване на поляків і українці втратили рештки людяності⁵⁰.

Мусимо погодитися з фактом, що кожен народ має право на самостійну інтерпретацію історичних фактів. Ми маємо визнати принцип «згоди на незгоду», особливо коли йдеться про національних героїв. На тлі загострення міжнаціональних і міждержавних суперечок, пов'язаних із ревізією та переоцінкою подій Другої світової війни, задля уникнення реставрації старих і формування нових стереотипів потрібен дуже виважений науковий підхід до історичної минувшини⁵¹. Розширення ж джерельної бази є умовою успішного виконання цього завдання.

REFERENCES

Apel ziemi wołyńskiej. (1944, Marzec 19). *Małopolski Biuletyn Informacyjny*, 2–3 [in Polish].

Bolesna sprawa. (1943, Czerwiec 27). *Małopolski Biuletyn Informacyjny*, 3–7 [in Polish].

Bunt Kainiv. (1944, Berezen). *Surma*, 6 [in Ukrainian].

Do Polaków Ziemi Południowo-Wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej. (1944, Maj 28). *Rzeczpospolita Polska*, 12–14 [in Polish].

Do Społeczeństwa Wołyńskiego. (1943, Wrzesień 1). *Polska Zwycięży*, 3–6 [in Polish].

Do zbroi. (1943, Lypen). *Do zbroi: wydaie politychnyi viddil UPA*, 1, 6 [in Ukrainian].

Dosvid istorii. (1944, Berezen). *Surma*, 3–4 [in Ukrainian].

Dziuban, O. (1999). Natsionalno-vyzvolna borotba ukrainskoho narodu 1941–45 rr. u svitli polskykh dokumentiv. *Materialy zasidan Istorychnoi ta Arkheohrafichnoi komisii v Ukraini*, 2, 182–193 [in Ukrainian].

⁴⁷ Pożoga na Wołyniu. S. 9.

⁴⁸ У наступі. Німецька орда палить села й мордує людей. До зброї: видає політичний відділ УПА. 1943. Липень. Ч. 1. С. 8.

⁴⁹ Bolesna sprawa. *Małopolski Biuletyn Informacyjny*. 1943. 27 czerwca. S. 6–7.

⁵⁰ Rola Niemców i Bolszew. w tragedii wołyńskiej. S. 1–4.

⁵¹ Калішук О. Волинь'43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті. Львів, 2020. С. 257.

- Hunchak, T. (2011). Shukhevych i batalion «Nakhtigal»: fabrykatsii Moskvy pro ukrainskyi vyzvolnyi rukh. In T. Hunchak, *Kliuchovi problemy istoriohrafii u Druhii svitovii viini* (p. 23). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka im. Yu. Lypy [in Ukrainian].
- Kalishchuk, O. (2020). *Volyn43: istoriohrafichne piznannia i kryve dzerkalo pamiatii*. Lviv [in Ukrainian].
- Kosyk, V. (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini* (R. Osadchuk, Trans.). Paris; New York; Lviv [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V. (2004). Dokumenty OUN (b) i zapillia UPA pro ukrainsko-polske protystoiannia na Volyni i Polissi u 1943–1944 rokakh: sprobа hrupuvannia za pokhodzhenniam. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 12, 89–92 [in Ukrainian].
- Krew polska na Wołyniu. (1943, Maj 27). *Biuletyn Informacyjny*, 5–6 [in Polish].
- Kurzawa, P. (2017). Myśl polityczna konspiracyjnego ruchu narodowego w czasie II wojny światowej. *Świat Idei i Polityki*, 16, 323–353 [in Polish].
- Marchuk, I. (2004). Propahandyvni vydannia OUN ta UPA na Volyni v 1943–1945 rr. (hazety, zhurnaly, lystivky). *Wyzvolnyi shliakh: suspilno-politychnyi, naukovyi i literaturnyi misiachnyk*, 6, 101–108; 7, 107–112 [in Ukrainian].
- Na ziemiach Rzeczypospolitej. W kraju pożogi i anarchii. (1943, Grudzień 26). *Małopolski Biuletyn Informacyjny*, 9–10 [in Polish].
- Nasi w kraju i zagranicą. (1943, Listopad). *Orka. Prawdą Zwycięży*, 11, 11–14 [in Polish].
- Odezwa [Obóz Narodo-Radykalny]. (1943). *Naród i Wojsko*, 8, 1–2 [in Polish].
- Požoga na Wołyniu. (1943, Sierpień 29). *Tydzień*, 7–9 [in Polish].
- Pushchuk, I. A. (Comp.), & Fedorchuk, Ya. P. (Ed.) (2010). *Trahediia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rokiv. Ivanychivskiy i Lokachynskiy raiony*. Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia» [in Ukrainian].
- Ręka niemiecka za kulisami zbrodni ukraińskich. (1944, Kwiecień–Czerwiec). *Ziemia Wschodnie: dodatek miesięczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 5–7 [in Polish].
- Rola Niemców i Bolszew. w tragedii wołyńskiej. (1943, Sierpień 15). *Polska Zwycięży*, 1 [in Polish].
- Savchyn, M. («Marichka»). (1995). *Tysiacha dorih. Spohady. Litopys Ukrainskoi povstanskoj armii* (Vol. 28). Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
- Shopenhauer, A. (1992). *Aforizmy zhyteiskoi mudrosti. Izbrannyye proizvedeniia*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
- Shtendera, Ye. (Comp.). (2001). *Ukrainska holovna vyzvolna rada. Dokumenty, oftsiini publikatsii, materialy. Dokumenty i spohady. Litopys Ukrainskoi povstanskoj armii* (Vol. 26, Pt. 4). Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
- Siemaszko, W., & Siemaszko, E. (2008). *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945* (Vol. 1–2) (3rd ed.). Warsaw: Wyd-wo von Borowiecky [in Polish].
- Stasiuk, O. (2011). Oblashtuvannia pidpilnykh drukaren OUN. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh: nauk. zb.*, 15, 63–118 [in Ukrainian].
- Sviachene v Ukrainkomu Lehioni Samooborony (Vid nashoho korespondenta). (1944, Traven 6). *Ukrainskyi dobrovolets. Orhan Ukrainskoho Wyzvolnoho Viiska*, 3 [in Ukrainian].
- Tragedia Wołynia trwa. (1943). *Nasze Ziemia Wschodnie*, 4, 13–15 [in Polish].

Tragedia Wołynia trwa. (1943, Sierpień–wrzesień–październik). *Nasze Ziemię Wschodnie*, 5, 5–9 [in Polish].

Tragedia wołyńska. (1943, Sierpień 1). *Biuletyn Informacyjny Ziemi Czerwieńskiej*, 1 [in Polish].

Tragiczne wypadki na Wołyniu. (1943, Kwiecień–Maj). *Nasze Ziemię Wschodnie*, 6–7 [in Polish].

U nastupi. Nimetska orda palyt sela y mordue liudei. (1943, Lypen). *Do zbroi: vydaie politychnyi viddil UPA*, 1, 8 [in Ukrainian].

Українське «Дзике Пола». (1944, Marzec 16). *Biuletyn Informacyjny*, 6–7 [in Polish].

Wołyń w chwili wkroczenia Armii sowieckiej. (1944). *Więś: agencja informacyjna*, 3–5 [in Polish].

Woźnicka, Z. (2015). Rzeź wołyńska w dokumentach i publicystyce Polskiego Państwa Podziemnego i Rządu RP na Wschodzie. In E. Żurawska, J. Sperka (Eds.), *W cieniu tragedii wołyńskiej 1943 roku: 70 rocznica mordów Polaków na Kresach Południowo-Wschodnich Rzeczypospolitej* (pp. 69–88). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego [in Polish].

Współokupanci Ukraińcy. (1940, Listopad 22). *Walka*, 1 [in Polish].

Zashkilniak, L. (2008). Ukraina i Polshcha v XX stolitti: vid konfliktiv do porozuminnia. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 17, 12 [in Ukrainian].

Oksana KALISHCHUK

PhD hab (History), Professor,

Professor at the Department of History of Ukraine and Archeology

Lesia Ukrainka Volyn National University

ORSID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

e-mail: Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua

UKRAINIAN-POLISH RELATIONS DURING WORLD WAR II IN THE CONSPIRATORIAL PRESS OF THE NATIONAL UNDERGROUND

The article analyzes difficult Ukrainian-Polish relations during World War II through the prism of periodicals of the national underground. In recent decades, domestic historians have actualized the search for sources that would enable the historical reconstruction of the microwar in Western Ukraine. Based on the analysis, it is shown that the «underground press», «secret press», «secret press» are essential sources for analyzing the causes and course of the Ukrainian-Polish conflict. It is emphasized that the figures of victims in specific settlements differ and need to be verified. The secret publications of the national underground reflected the position of a certain part of society and the parties to the confrontation. This represents the publication in conspiratorial publications of the appeals of Stronnictwa Narodowego, Obozu Narodowo-Radykalnego, and other national representations. The authors of Polish publications shift the responsibility for the «Volyn tragedy» to the Ukrainian side. Materials of periodicals allow us to pay special attention to the position of Mitr. Andrei Sheptytskyi on interethnic conflict. The Ukrainian-Polish antagonism that already existed took on particularly acute forms during World War II and was used by both communist and National Socialist

totalitarian regimes. Attention is drawn to how the representatives of the Ukrainian and Polish national liberation movements saw and understood the influence of a third party (the Third Reich and the USSR) on the escalation of the interethnic conflict. The methods used by the Hitlerite and Soviet regimes to achieve their goals are shown. At the same time, it is stated that the materials of secret publications require a critical attitude and comparison of the information of their authors with the data of other sources.

Keywords: Ukrainian-Polish confrontation, World War II, secret press, Third Reich, USSR, Volyn.